

6. Гринспен А. Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы / Алан Гринспен. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2011. – 3-е изд. – 528 с.
7. Володимир Шедяков: Система світогосподарських зв'язків переживає стан, близький до інституціональної невизначеності / В. Шедяков // Економіст. – 2015. – № 9. – С. 1–3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/10670-volodimir-shedyakov-sistema-svtogospodarskih-zvyazkv-perezhivaye-stan-blizkiy-do-nstituconalnoyi-neviznachenost.html>.
8. Яковец Ю.В. Глобальные экономические трансформации XXI века / Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2011. – 382 с.
9. Кушлин В.И. Траектории экономических трансформаций / В.И. Кушлин. – М.: Экономика, 2004. – 310 с.
10. Kurth J. Toward the Postmodern World / J. Kurth // Dialogue. – 1993. – № 2. – Р. 8–13.
11. Шедяков В.Е. Политико-экономическая теория и практика: в поисках новой парадигмы / В.Е. Шедяков // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку: регіональні особливості і світові тенденції: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса, 2015. – С. 12–14.
12. Шедяков В.Е. Постглобализм как социально-экономическое явление / В.Е. Шедяков // Рухес. – 2016. – № 4 (3). – С. 104–114. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://journal-pyxis.com/uploads>2016/10>.
13. Шедяков В.Е. От постсовременных трансформаций к постиндустриальному уровню производственной демократии / В.Е. Шедяков // Матер. XXXIII Междунар. науч.-практ. конф., посвященной проблемам общественных наук: сб. со статьями. – М., 2015. – С. 102–105.
14. Шедяков В.Е. Создание привлекательных условий жизни и благоприятных для творчества предпосылок – цель и условие долгосрочного эндогенного социально-экономического развития при формировании «умного общества» / В.Е. Шедяков // The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Proceedings of the International Scientific Conference. – Lisbon, Portugal, 2016. – Part II. – Р. 34–36.
15. Шедяков В.Е. Творческий труд – средство преодоления отчуждения / В.Е. Шедяков // Деятельность: философский и психологический аспекты / [Под ред. В.Н. Сагатовского]. – Симферополь, 1988. – С. 64–66.
16. Экономическая теория – хозяйственной практике / С.Н. Мареев [и др.] – М.: Экономика, 1990. – 238 с.
17. Шедяков В.Е. Инвестиции и инновации / В.Е. Шедяков // Акционерное дело. – 1993. – № 1-2. – С. 13–24.
18. Шедяков В.Е. Трансформации общества и наук об обществе / В.Е. Шедяков // Развитие экономических и межотраслевых наук в XXI веке: Матер. XIII Междунар. конф. // Ежемесячный научный журнал. – Новосибирск: Научный институт глобальной и региональной экономики (НИГРЭ). – 2015. – № 6 (13). – С. 68–71.
19. Шедяков В.Е. Экономическое мышление за пределами либерализма / В.Е. Шедяков // Содружество. – 2016. – № 5. – С. 90–94.

УДК 338.432:328(477)

Шульга О.А.
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДІВ УКРАЇНИ ЩОДО РОЗВ'ЯЗАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В СИСТЕМІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто ефективність задіяних інструментів економічної політики урядів України по розв'язанню економічних та соціальних суперечностей аграрного сектору вітчизняної економіки. Проаналізовано законодавче забезпечення аграрної реформи в Україні. Зроблено висновок, що економічна політика урядів України характеризується непослідовністю, безсистемністю, недосконалістю законодавчої бази тощо. Ринкові реформи в національній економіці відбувалися де-факто за рахунок сільського господарства та селян.

Ключові слова: аграрна політика, аграрний сектор, суперечності, державна підтримка, земельна реформа.

Шульга О.А. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ПРАВИТЕЛЬСТВ УКРАИНЫ ПО РЕШЕНИЮ ПРОТИВОРЕЧИЙ В СИСТЕМЕ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Рассмотрена эффективность задействованных инструментов экономической политики правительств Украины по решению экономических и социальных противоречий аграрного сектора отечественной экономики. Проанализировано законодательное обеспечение аграрной реформы в Украине. Сделан вывод, что экономическая политика правительств Украины характеризуется непоследовательностью, бессистемностью, несовершенством законодательной базы и т. п.. Рыночные реформы в национальной экономике происходили де-факто за счет сельского хозяйства и крестьян.

Ключевые слова: аграрная политика, аграрный сектор, противоречия, государственная поддержка, земельная реформа.

Shulga O.A. UKRAINE ECONOMIC POLICY TO RESOLVE CONTRADICTIONS IN THE SYSTEM OF AGRICULTURAL RELATIONS

We consider the effectiveness of the instruments involved economic policy Ukraine to address the economic and social contradictions of the agricultural sector of the national economy. Analyzes legislative support agrarian reform in Ukraine. The conclusion is that economic policy Ukraine is characterized by inconsistency, non-systematic, law imperfection more. Market reforms in the national economy held de facto by agriculture and farmers.

Keywords: agricultural policy, the agricultural sector, contradictions, state support, land reform.

Постановка проблеми. Важливість аграрних відносин в національній економіці будь-якої країни є очевидною. Вони є системоутворюючим елементом національної економіки, який забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи

розвитку сільських територій, засади забезпечення продовольчої та у визначених межах економічної, екологічної та енергетичної безпеки.

Щодо аграрного сектора України, то у ньому створюється до 12% валової доданої вартості. За рахунок агропродовольчої продукції забезпечується понад

30% всього експорту держави. Кожен третій долар в економіку нині приносить саме аграрний сектор, впливаючи тим самим на валютно-фінансову стабільність в державі та добробут населення. Тому, зважаючи на значні перспективи капіталізації аграрного сектору та прогнозоване довгострокове підвищення попиту на світових ринках аграрної продукції, вітчизняний аграрний сектор може стати «локомотивом» модернізації всієї економіки країни.

Однак, на сьогодні стан розвитку галузі є невтішним і залишає бажати кращого, через нагромаджені роками в ньому проблеми та нерозв'язані суперечності. Частина цих проблем викликані помилками в управлінні на макро- і мікрорівні, а частина – суперечностями в системі аграрних відносин, а точніше їх несвочасним виявленням і розв'язанням. Наведемо деякі з них. Наприклад, суперечність між централізацією і господарською самостійністю, яка виражається в суперечливій взаємодії адміністративно-командних і економічних методів управління в умовах ринку; суперечності між формами власності і формами господарювання; суперечності в розвитку соціальної сфери в АПК (фінансування за залишковим принципом); наявність посередницьких структур у реалізації продукції (суперечність між виробниками, посередниками і споживачами); наявність цінових ножиць між промисловою і сільськогосподарською продукцією, яка загострилась із проведенням лібералізації цін; суперечність існуючої системи заготівель (низькі закупівельні ціни і високі реалізаційні ціни); товарна криза аграрної економіки (у структурі товарної продукції збільшилась питома вага зерна і соняшнику та скоротилось виробництво кормів і тваринницької продукції) і т. д. Саме через неврахування глибинних коренів сьогоденних проблем в аграрному секторі економіки, український уряд так і не зміг, поки що, побудувати успішну аграрну політику, стратегію і тактику по реалізації об'єктивних закономірностей розвитку аграрних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення особливостей державного регулювання розвитку аграрного сектору України зробили такі вчені, як В.Г. Андрійчук, П.І. Гайдуцький, М.Я. Дем'яненко, О.М. Загурський, Є.М. Кирилюк, О.М. Могильний, В.В. Юрчишин та ін. Однак залишаються майже недослідженими питання, які пов'язані із вивченням аграрної політики держави в контексті її спрямованості на розв'язання соціальних та економічних суперечностей в системі аграрних відносин в умовах ринкового реформування аграрного сектору вітчизняної економіки.

Мета статті. Мета роботи – проаналізувати економічну політику урядів України щодо розв'язання соціальних та економічних суперечностей в системі аграрних відносин та визначити її теоретико-методологічні засади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна політика – це певна система дій держави, спрямована на заохочення або зміну економічних процесів. Однак, попри те, що у рамках кожної із сфер економіки економічна політика конкретизується, вона покликана вирішувати такі завдання: стимулювати макроекономічне зростання та стабільність, створювати і підтримувати необхідну для розвитку ринкових відносин виробничу і соціальну інфраструктуру, коригувати рівновагу на ринку в ситуаціях, коли ринок дає «збої». Відповідно до цього аграрна політика є складовою частиною економічної політики держави, яка являє собою систему цілей і заходів, спрямованих на розвиток аграрного

сектора економіки. Складовими аграрної політики є політика розвитку аграрного сектору, продовольча політика, агропромислова політика та зовнішньоторговельна політика. Таким чином, аграрна політика є складовою економічної політики, яка спрямована на розв'язання комплексу проблем, пов'язаних з функціонуванням аграрного сектору економіки, з метою підвищення ефективності його функціонування та забезпечення сталого розвитку.

З набуттям Україною незалежності і започаткуванням ринкових трансформацій виникла об'єктивна необхідність ринкової трансформації аграрного сектору, здійснення земельної реформи за принципом «земля має належати тим, хто на ній працює». Реалізація цього принципу передбачала подолання монополії держави на земельну власність та надання пріоритетного права на приватизацію сільгоспугідь тим, хто безпосередньо займається сільськогосподарським виробництвом, обробляє землю, тобто селянам.

Початком проведення земельної реформи в Україні вважається 15 березня 1991 р., коли всі землі було проголошено об'єктом земельної реформи. Саме тоді набули чинності прийняті Верховною Радою України 18 грудня 1990 р. Земельний кодекс України та Постанова «Про земельну реформу». Згідно з Постановою «Про земельну реформу» завданням земельної реформи був перерозподіл земель з одночасним наданням їх у володіння громадянам, постійне володіння колгоспам, радгоспам та іншим господарським структурам, а також у користування з метою створення умов для розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуокладної системи господарювання в аграрному секторі, раціонального використання й охорони земель. Крім того, вперше було поставлено питання про надання всім, хто бажає, ділянок для садибного і дачного будівництва, городництва і садівництва. Однак, у статті 1 Земельного кодексу України від 18 грудня 1990 року зазначалося, що відповідно до Декларації про державний суверенітет України земля в республіці є власністю народу. У той же час кожен громадянин України має право на земельну ділянку, умови і порядок надання якої регулюються законом. У результаті право розпоряджатися землею залишалося за радами народних депутатів. А, отже, зберігалася монополія держави на земельну власність.

20 грудня 1991 року було прийнято Закон України «Про селянське (фермерське) господарство», в якому вперше на законодавчому рівні була передбачена приватна власність на землю. У ньому зазначалося, що фермер через шість років роботи на наданій йому у користування земельній ділянці набуває на неї право приватної власності. Пізніше було прийнято Постанову від 20 грудня 1991 р. «Про порядок введення в дію Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», якою передбачалося вилучення диференційовано не менше 7-10% сільськогосподарських угідь із земель колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств і включення їх до складу земель запасу. Із цих земель надавалися земельні ділянки для ведення фермерського господарства. Таким чином, почала реалізовуватися концепція плюралізму форм господарювання на землі, що сприяло формуванню багатуокладності в аграрному секторі економіки.

Проте глибоких змін в організації сільськогосподарського виробництва в Україні в 1990-1991 рр. не сталося. Давалася ознаки інерції переваг попередніх форм господарювання, тож потрібні були більш радикальні рішення. У результаті 30 січня 1992 р.

було прийнято Закон України «Про форми власності на землю», 13 березня 1992 р. нову редакцію Земельного кодексу України і Постанову Верховної Ради України «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі», 26 грудня 1992 р. декрет «Про приватизацію земельних ділянок», а 17 травня 1993 р. декрет «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі». У 1992 році було прийнято і Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», яким розпочалося реформування колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП).

У новій редакції Земельного кодексу України передбачалося поряд з державною власністю запровадження колективної та приватної власності. А Законом України «Про форми власності на землю» проголошувалося, що всі форми земельної власності є рівноправними. Тобто цей закон створив правові підстави для роздержавлення земель. Згідно з Декретом «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 р. сільські, селищні і міські Ради повинні були протягом 1993 р. передати громадянам України у приватну власність землі, які були надані їм для ведення особистого підсобного господарства, будівництва та інших потреб у межах норм, встановлених Земельним кодексом. Таке право набувалося громадянами з моменту внесення відповідного запису у земельно-кадастрові документи місцевою Радою з подальшою видачею державного акта на право приватної власності на землю. По суті, саме цим Декретом було розпочато приватизацію земель. Таким чином, в ході здійснення земельної реформи відбулася трансформація концепції плюралізму форм господарювання в концепцію плюралізму форм земельної власності.

Станом на початок 1994 року 95,8% земельного фонду України знаходилося в державній власності, 2,7% – в колективній і лише 1,5% – в приватній [5, с. 48]. Така ситуація зумовлена інерційністю щодо створення передумов роздержавлення і приватизації землі та майна сільськогосподарських підприємств, та їх реорганізації. Так, зокрема, була відсутня стратегія формування аграрного сектора ринкового типу, законодавчі акти приймалися із запізненням та не завжди були досконалими, в результаті чого відбувалося затягування у проведенні реформаційних заходів.

Декретом «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 17 травня 1993 року було визначено шляхи приватизації всіх державних підприємств АПК, крім КСП. Основним способом приватизації було перетворення радгоспів у КСП, решта перетворювалися у відкриті акціонерні товариства. Однак реорганізацію колгоспів і радгоспів у КСП на цьому етапі здійснювали лише окремі господарства. Тобто колективні і державні сільгоспідприємства продовжували функціонувати, проте їх продуктивність і ефективність з року в рік знижувалась. Валові обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в 1994 р., коли реорганізаційні процеси ще не розпочалися, порівняно з 1990 р., зменшились на 32,6% [7, с. 39]. Це свідчить про те, що падіння обсягів сільськогосподарського виробництва на даному етапі було зумовлено, насамперед, економічними чинниками.

У 1990 р. Законом України «Про ціни і ціноутворення» було передбачено перехід від директивного ціноутворення і прямого державного контролю за цінами до їх вільного встановлення, виходячи з попиту і пропозиції. Проте зміна принципів ціноутворення була здійснена без ґрунтового теоретичного

переосмислення обновлюваних цін, без створення відповідного ринкового середовища, під тиском зовнішніх обставин. Все це зумовило великі прорахунки у встановленні міжгалузевих цінових співвідношень. Суб'єкти ж монополізованих галузей АПК скористались цим і стали покращувати свій фінансовий стан за рахунок різкого підвищення цін, в той час, коли ціни на сільськогосподарську продукцію залишались регульованими державою. У результаті в 1992 році ціни на матеріально-технічні ресурси для сільського господарства підвищилися у 43 рази, а на сільськогосподарську продукцію – лише в 19 разів. Це призвело до значного порушення відносно задовільного цінового паритету, який було встановлено в 1990 році.

З метою стримування інфляційних процесів було видано Указ Президента України «Про заходи щодо стримування темпів зростання цін» від 3 грудня 1993 р., згідно якого підприємствам і організаціям всіх галузей (за деяким виключенням) дозволялося змінювати оптові ціни і тарифи на продукцію і послуги тільки в разі зростання виробничих витрат, які не залежить від їх господарської діяльності. Однак зростання цін продовжувалося, а разом з ним відбувалося і поглиблення диспаритету міжгалузевих цінових співвідношень. Лише у грудні 1998 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про удосконалення формування цін», яка дозволила знизити темпи зростання цін виробників у сільгоспмашинобудуванні.

Тим часом у результаті інфляційних процесів відбулося знецінення заощаджень та падіння сукупного платоспроможного попиту населення. Подорожчання нафтопродуктів, електроенергії і інших ресурсів, що використовуються для сільськогосподарського виробництва, призвело до зростання витрат виробництва сільськогосподарських підприємств та зниження вкладень господарств у розвиток виробництва. Зменшення обсягів державної підтримки галузі та відкриття внутрішнього ринку для іноземних виробників спричинили погіршення фінансового стану сільгоспідприємств. Всі ці чинники і стали причиною падіння в сільськогосподарських підприємствах обсягів виробництва. Це, в свою чергу, призвело до скорочення в них зайнятих та зростання безробіття на селі. Таким чином, основними недоліками земельної реформи в 1991-1993 рр. була неналежна увага держави до створення нового інституціонального середовища, прорахунки в макроекономічній політиці та самоусунення держави від виконання своїх функцій.

У 1994 році було видано Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва», яким було розпочато безкоштовну передачу землі у колективну та приватну власність для сільськогосподарського виробництва. Був проведений поділ земель, які знаходилися у колективній власності, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі, та видано кожному члену підприємства сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай) із зазначенням у ньому розміру частки в умовно кадастрових гектарах та у вартісному виразі. У результаті селяни формально стали власниками паїв (часток) та співвласниками сільгоспідприємств. Вони мали право розпоряджатися своїм земельним паєм шляхом його обміну, дарування, успадкування, застави, купівлі-продажу (останнє право було пізніше відмінене). Крім того, їм була надана можливість створювати сільськогосподарські підприємства, акціонерні товариства і інші організації. Однак через низьку поінформованість членів

колективних сільськогосподарських підприємств про свої права стосовно розпорядження земельною власністю та відсутність чітких умов та механізму формування господарських структур ринкового типу суттєвих змін у структурі форм власності на землю та господарювання не відбулося.

З метою забезпечення реалізації невідкладних заходів щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва був виданий Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 р., яким було визначено категорії громадян, які мають право на земельну частку (пай), порядок розрахунку її розміру та встановлено, що паюванню підлягають сільськогосподарські угіддя, які передані у колективну власність сільськогосподарських підприємств. Це дало можливість провести паювання земель колективної власності без виділення їх у натурі. Одночасно було сформовано землі запасу й резервний фонд, проведено грошову оцінку сільськогосподарських угідь.

23 квітня 1997 року було видано Указ Президента «Про оренду землі», в якому зазначалося, що дві або більше особи, що мають сертифікати на право власності на земельну частку (пай), можуть за власним бажанням передавати в оренду спільну земельну ділянку через уповноважену ними особу. При цьому орендарями можуть бути юридичні особи, громадяни України та ін. Таким чином, з'явилася можливість формувати господарські структури на основі оренди земельних часток (паїв). Але 6 жовтня 1998 року був прийнятий Закон України «Про оренду землі», який цей процес призупинив, адже ним не передбачалася оренда земельних часток.

Попри прийняття вищезазначених указів, приватизація землі та реорганізація КСП проходила повільно. Трансформація державної земельної власності на даному етапі відбувалася переважно в колективну форму. Станом на 1999 рік 49,9% земельного фонду України знаходилося в державній власності, 44,5% – в колективній і лише 5,6% – в приватній [5, с. 48]. Спостерігалось подальше падіння сільськогосподарського виробництва. У 1999 р. спад виробництва проти 1990 р. зріс до 51,3% [7, с. 39].

На думку економістів-аграрників, зниження продуктивності галузі на цьому етапі спричинено в основному тим, що КСП за умов паювання землі та не вирішення на законодавчому рівні питання оренди земельних паїв, були обмежені з юридичної точки зору в можливостях використовувати паї селян для ведення своєї господарської діяльності. У результаті спостерігалось подальше зростання безробіття на селі. Не сприяла покращенню ситуації на селі і державна політика, яка в цей період не була спрямована на збереження сіл, розвиток сільських територій, підтримку рівня життя селян. Призупинилось сільське будівництво, занепала соціальна сфера, аграрна криза набула соціального характеру. У результаті відсутності достатніх інституційних умов для формування та розвитку господарських структур ринкового типу та загострення соціальної ситуації на селі відбулося переміщення сільськогосподарського виробництва з суспільного сектора у приватний сектор господарств населення.

Тому у кінці 1999 р. були розроблені заходи щодо прискорення земельної реформи, які лягли в основу Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. Цим Указом було

проголошено курс на реструктуризацію КСП у господарські формування ринкового типу, що здійснюють свою діяльність на основі приватної власності на землю і майно (фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, господарські товариства і приватні підприємства). Діяльність цих структур передбачалась на базі цілісних земельних і майнових комплексів колишніх КСП шляхом оренди земельних і майнових паїв у селян. У результаті виконання даного Указу колективна власність на землю з юридичної точки зору припинила своє існування. Це, у свою чергу, призвело до руйнації великого товарного сільськогосподарського виробництва.

Стислі терміни (з грудня – по квітень) паювання земель, передбачені в Указі, були зумовлені необхідністю завершення процесів паювання до початку основних польових робіт. Однак, наслідком цього були часто необґрунтовані рішення щодо розпорядження земельними і майновими паями, включаючи вибір форми господарювання. Крім того, реорганізація всіх КСП була неприпустимою, адже разом з іншими колективними сільськогосподарськими підприємствами були піддані реорганізації й успішні КСП. Саме цим Указом було надано незворотності ринковим процесам на селі.

Указом від 3 грудня 1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора України» також було запроваджено обов'язкове укладання договорів оренди земельних паїв з виплатою орендної плати не менше 1% вартості орендованої земельної частки, введено спрощений порядок реєстрації договорів оренди земельних паїв. Передбачено виділення земельних ділянок єдиним масивом групі власників земельних часток (паїв), яка звернулася із відповідними заявами. У 2000 р. стала реалізовуватися вимога Указу про заміну сертифікатів на право приватної власності на земельну частку (пай) на Державні акти на право приватної власності на землю, чим було створено умови для впровадження ринку землі.

У результаті виконання Указу шляхом паювання відбулася передача земель з колективної у приватну форму власності. Станом на початок 2008 року у приватній власності знаходилося 51%, в колективній – 0,1%, а державній – 48,9% земельного фонду країни [5, с. 48]. На основі приватної власності на землю і майно у поєднанні з індивідуальною, сімейною та колективною формами організації праці в Україні створена нова організаційна структура аграрного сектора, яка, по суті, зводиться до трьох форм господарювання – особисті селянські та фермерські господарства, та сільськогосподарські підприємства.

Особливе значення для завершення земельної реформи в Україні має прийняття нової редакції Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року. Ним передбачається три рівноправні форми власності: приватна, комунальна і державна. Суб'єктами права власності на землі приватної власності є громадяни та юридичні особи, на землі державної власності – держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, на землі комунальної власності – територіальні громади сіл, селищ і міст, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування. Земельним кодексом визначаються умови набуття права власності на землю та права користування нею, умови придбання земельних ділянок, передбачаються гарантії права власності на землю. Крім того, він унеможлиблює надмірну концентрацію землі у приватній власності окремих громадян. Принципово важливим є також те, що землі

сільськогосподарського призначення не можуть бути у приватній власності іноземних громадян, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб. У тому числі це стосується і земель, переданих їм у спадщину. Такі землі протягом року підлягають відчуженню (мають бути проданими або переданими державі).

Таким чином, з прийняттям в жовтні 2001 р. нового Земельного кодексу України з'явилась можливість введення земель сільськогосподарського призначення в економічний обіг та включення ціни землі до виробничого капіталу сільськогосподарських підприємств. Для запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення вже прийнято ряд нормативно-правових актів, в т. ч. і «Про державний земельний кадастр» у 2011 році і «Про Державний земельний (іпотечний) банк» у 2012 році (у 2014 році цей банк був ліквідований). Однак мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні поки що не знято, відповідно до цього і легальний ринок землі не функціонує. Тим часом, поки вирішується питання із зняттям мораторію і запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення, набирають актуальності питання функціонування і розвитку в Україні агрохолдингів, виникнення яких пов'язують із недосконалістю у функціонуванні економіки, відсутністю необхідних правових і інституційних умов для ведення ефективного бізнесу тощо.

Вирішення організаційних питань реформи позитивно позначилось на зростанні виробництва сільськогосподарської продукції. Вже у 2000 році його приріст проти 1999 р. становив близько 10% [7, с. 39]. Проте позитивні тенденції щодо стабілізації виробництва не супроводжуються адекватним поліпшенням фінансового стану суб'єктів господарювання. Таким чином, хоч з 2000 року в аграрному секторі намітилися тенденції зростання сільськогосподарського виробництва, однак продовжують загострюватися економічні і соціальні суперечності на селі, залишається складним фінансове становище сільськогосподарських товаровиробників.

Потрібно відмітити, що уряд почав вживати заходи із соціального розвитку села лише з кінця 1998 року, однак вони не мали комплексного характеру і були спрямовані скоріше на згладжування соціальних суперечностей, ніж на їх розв'язання. Так, 15 грудня 1998 року Президентом України було підписано Указ «Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)», яким введено обов'язковість орендної плати за здані селянами-пенсіонерами в оренду земельні паї і лише на рівні 0,5% від нормативно-грошової оцінки земельного паю. Указом «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від 2 лютого 2002 року розмір мінімальної орендної плати було встановлено на рівні 3% та поширено обов'язковість орендної плати на всіх селян-орендодавців, а не лише пенсіонерів. Наступним Указом Президента України «Про додаткові заходи одо підвищення рівня захисту майнових прав сільського населення від 27 серпня 2002 року було закріплено обов'язковість орендної плати, обов'язковість оренди майнових паїв, право вилучення майнових паїв в натурі та право розпоряджатися ними. Завдяки цим указам вдалося підвищити рівень доходів сільських домогосподарств та знизити рівень їх бідності.

Важливе значення для підтримки соціальної сфери села мав Указ «Про забезпечення економіч-

них інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи» від 12 квітня 2000 р, яким започатковано передачу у власність та користування працівникам соціальної сфери села земельних ділянок для ведення особистого селянського або фермерського господарства, садівництва, городництва тощо. Тобто заходи держави були спрямовані на вирішення проблеми зайнятості на селі за рахунок самозайнятості колишніх працівників сільгоспідприємств в особистих селянських господарствах та нарощування товарності останніх.

Варто відмітити, що з метою вирішення соціальними проблем на селі були розроблені програми «Шкільний автобус», «Сільський автобус», здійснювалися заходи щодо комп'ютеризації сільських шкіл, покращення матеріальної бази сільських закладів охорони здоров'я тощо. Однак ефективність цих програм також була низькою та не сприяла ефективному використанню бюджетних коштів. Їх виконання гальмувалося мізерними обсягами фінансування, а деколи і відсутністю реальних джерел фінансування. Так, через визначення нереальних джерел фінансування (передбачалось здійснити за рахунок коштів, отриманих від продажу землі і нематеріальних активів) у 2006-2007 рр. закупівля шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги для села не проводилась. Як наслідок, у 2009 році із Державного бюджету було вилучено ряд програм, серед яких – програми «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання шкільних автобусів для перевезення дітей, що проживають у сільській місцевості», «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів районів» та ін. Тобто сьогодні державна підтримка села в Україні здійснюється за залишковим принципом.

Крім того, починаючи з 2006 року, підтримка розвитку соціальної сфери села здійснюється без визначення конкретних завдань для комплексного вирішення соціальних проблем села, розвитку сільських територій. Хоча у 2010 році Розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року та розроблено згідно неї проект програми. Згідно проекту програми передбачено систему дотацій, але лише на початковому етапі. Це пов'язано з тим, що вона орієнтована не на підтримку, а на розвиток, реформування і розбудову аграрного сектора економіки.

Однак, хоча позитивні тенденції в аграрному секторі розпочалися після прийняття Указу Президента України від 3 грудня 1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», проте зростання сільськогосподарського виробництва пов'язане, в першу чергу, з посиленням у цей період уваги держави до проблем сільського господарства (запровадження фіксованого сільськогосподарського податку, пільги в кредитуванні, списання заборгованості тощо), зростанням обсягів інвестицій в основний капітал аграрного сектора, послабленням цінового диспаритету між I і II сферами АПК. У 2000 році вперше з 1992 року індекс цін на сільгосппродукцію перевищив індекс цін на промислову продукцію, що споживається сільським господарством.

Сьогодні основною причиною наростання кризових явищ в аграрному секторі України є неефективність і наукова необґрунтованість самої аграрної політики, перш за все, у бюджетній політиці, яка

пов'язана з дефіцитом коштів державного бюджету на підтримку аграрного сектора та недосконалістю механізмів їх розподілу. Результативність і ефективність використання бюджетних коштів залишається досить низькою. Причинами такої ситуації є відсутність бюджетної стратегії, непослідовність і безсистемність у прийнятті управлінських рішень у бюджетній політиці, розпорощеність коштів, відсутність дієвого контролю за ефективним та цільовим їх використанням, нерівноправність доступу до них сільгоспвиробників та ін. Бюджетні програми часто приймаються без визначення чітких результатів їх реалізації, обґрунтованих обсягів і джерел фінансування. Тому навіть при тих же асигнуваннях зміна принципів бюджетування та удосконалення системи розподілу коштів і контролю за їх використанням могли б сприяти покращенню ситуації на селі.

Важливою сферою державного регулювання аграрного сектора є кредитування. Завдяки постановам Кабінету Міністрів України «Про нові підходи до постачання сільськогосподарських підприємств матеріальними і технічними ресурсами» від 17 січня 2000 року та «Про додаткові заходи по кредитуванню комплексу сільськогосподарських робіт» від 25 лютого 2000 року був запроваджений механізм часткової компенсації процентної ставки. Це позитивно позначилося на фінансовому стані підприємств АПК. Так, відбулося збільшення обсягів пільгового кредитування підприємств АПК, подовження строків користування кредитами на умовах здешевлення до трьох років і зростання питомої ваги середньострокових кредитів для підприємств АПК; збільшення середнього розміру кредиту, наданого одному позичальнику. Проте простежується тенденція до зменшення фінансової підтримки безпосередньо сільськогосподарських підприємств по кількості та обсягах виданих кредитів підприємствам АПК. Це пов'язано великою мірою з розширенням переліку суб'єктів АПК, які можуть приймати участь у здешевленні кредитів. Зокрема, з 2009 року право приймати участь у здешевленні кредитів набули переробні підприємства. При цьому до списку не увійшли господарства населення. Таким чином, діючий механізм кредитних субсидій свідчить, що компенсацію, як правило, отримують великі та більш конкурентоспроможні підприємства.

Щодо оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, то з 1 січня 2011 року з прийняттям Податкового кодексу України (ПКУ) втратили чинність закони України «Про плату за землю», «Про податок на додану вартість» та «Про фіксований сільськогосподарський податок». Однак, на заміну цим законам в Податковому кодексі були передбачені спеціальні розділи та статті. Так, зокрема, Податковий кодекс зберігав до недавнього часу спеціальний режим оподаткування ПДВ для підприємств, що працюють у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства. Зобов'язання з ПДВ не підлягали сплаті до бюджету, а залишалися в розпорядженні сільськогосподарських підприємств. Проте ці суми ПДВ підприємства мали акумулювати на спеціальних рахунках, відкритих в установах банків у затверженому Кабінетом Міністрів порядку. Крім того, в ПКУ були деталізовані види діяльності, які підпадали під спеціальний режим оподаткування ПДВ (ст. 209, п. 17 ПКУ).

Нововведенням Кодексу було те, що сума ПДВ, яка підлягала сплаті до бюджету сільгоспідприємствами всіх форм власності, що відповідають критеріям, але не обрали спеціального режиму оподаткування і вважаються платниками ПДВ на загальних

підставах, повністю залишалася в розпорядженні цих підприємств і спрямовувалася на підтримку власного виробництва тваринницької продукції. Крім того, обов'язковою ставала реєстрація платниками податку податкових накладних, в яких сума ПДВ перевищує 10 тис. грн., в Єдиному реєстрі податкових накладних.

Щодо фіксованого сільськогосподарського податку, то в ПКУ зміни торкнулися були в принципі лише переліку податків, у рахунок яких він сплачувався. Їх перелік було скорочено до чотирьох: податку на прибуток підприємств, земельного податку, збору за спеціальне використання води, збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності (у частині провадження торговельної діяльності). Усі інші податки і збори сплачувалися платниками в порядку і у розмірах, встановлених цим Кодексом та Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Однак, у результаті податкової реформи 2014 року фіксований сільгосподаток було скасовано і введено єдиний податок 4-ї групи. Такі заходи призвели до збільшення фіскального тиску на малий бізнес у 21 раз. Крім того, у 2015 році сільгоспвиробники зернових і технічних культур втратили право на податковий кредит. Починаючи з 1 січня 2015 року, для сільськогосподарських виробників – експортерів вирощених безпосередньо ними зернових культур товарних позицій 1001-1008 та технічних культур товарних позицій 1205 і 1206 00, згідно з УКТ ЗЕД, на зміну нульової ставки прийшов звільнений від ПДВ режим оподаткування. Відповідні зміни було внесено до п. 15-2 розділу XX Перехідних положень Податкового кодексу. До 1 січня 2015 року експорт зернових також був звільнений від ПДВ, однак лише для сільгоспвиробників. До них застосовувалася нульова ставка, яка давала їм право на податковий кредит. У 2015 р. тільки при експорті сої сільгоспвиробники мали право на податковий кредит. Звичайно, що такі норми не сприяли встановленню конкурентних умов у галузі, оскільки були спрямовані, по суті, на підтримку великих агроформувань, що займаються вирощуванням високомаржинальних видів сільськогосподарської продукції.

У 2016 році у зв'язку з прийняттям Закону України від 24 грудня 2015 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» було внесено зміни до пункту 209.2 статті 209 Кодексу, відповідно до яких у 2016 році в межах спеціального режиму оподаткування запроваджена часткова сплата сум ПДВ до бюджету та на спеціальні рахунки. Розмір суми ПДВ, що підлягав сплаті до бюджету та перерахуванню на спеціальні рахунки, залежав від виду сільськогосподарської продукції, що реалізується. Для забезпечення вказаних розрахунків з бюджетом та перерахування коштів на спеціальні рахунки сільськогосподарським підприємствам – суб'єктам спеціального режиму оподаткування Казначейством було відкрито додаткові електронні рахунки. Крім того, для сільськогосподарських підприємств, зазначених у пункті статті 209 Кодексу, також була запроваджена часткова сплата сум ПДВ до бюджету та на поточні рахунки за операціями з реалізації молока, худоби, птиці, вовни власного виробництва, а також з реалізації молочних продуктів, молочної сировини та м'ясопродуктів, вироблених у власних переробних цехах, у зазначених вище розмірах.

Однак з 1 січня 2017 року стаття 209 Податкового Кодексу, яка регламентувала умови застосування спецрежиму сільськогосподарськими товаровиробниками, втратила чинність. Одночасно, з 1 січня 2017 року набув чинності Закон України від 20 грудня 2016 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році», яким внесено ряд змін в частині врегулювання окремих питань, пов'язаних із скасуванням спецрежиму. Зокрема передбачено: скасування реєстрації суб'єктів спецрежиму та переведення їх на загальну систему оподаткування; закриття рахунків в системі електронного адміністрування ПДВ; обмеження терміну реєстрації податкових накладних, складених сільгоспвиробниками за операціями з постачання сільськогосподарських товарів/послуг в межах спецрежиму; перенесення від'ємного значення різниці між податковими зобов'язаннями та податковим кредитом, що сформувалася в результаті здійснення сільськогосподарської діяльності, до податкової декларації з податку на додану вартість, за якою здійснюються розрахунки з бюджетом.

Зазначене стосується всіх сільськогосподарських підприємств, які до 1 січня 2017 року застосовували спеціальний режим оподаткування відповідно до статті 209 Кодексу, включаючи платників, які були зареєстровані як суб'єкти спецрежиму, так і тих, які відповідно до пункту 209.18 статті 209 Кодексу відповідали критеріям, визначеним статтею 209 Кодексу, але не обрали спецрежиму, та залишали суми ПДВ від реалізації сільськогосподарської продукції у власному розпорядженні.

Як бачимо, попри те, що в Україні за роки незалежності приймалося декілька законів і постанов КМУ, в яких було наголошено на пріоритетності розвитку аграрного сектору економіки і його винятковому значенні в житті людей і суспільства, на практиці це положення реалізовано не було.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, економічна політика урядів України щодо розвитку аграрного сектору була спрямована, перш за все, на розв'язання суперечностей в системі відносин власності та форм господарювання. При цьому економічна складова реформ домінувала над соціальною та екологічною, а сам перехід до ринкових відносин в національній економіці відбувався де-факто за рахунок сільського господарства та селян. В економічній політиці урядів України можна виділити періоди протягом яких домінував кейнсіанський підхід до державного регулювання розвитку аграр-

ного сектору – це 1990-2004 рр. і 2010-2014 рр., та монетаристський підхід – 2005-2009 рр. та з 2014- по теперішній час.

За роки реформування аграрних відносин в Україні ліквідовано монополію держави на землю, здійснено перехід до різних форм земельної власності та господарювання, запроваджено платне землекористування тощо. Однак кінцевої мети, здійснюваних реформ, так і не досягнуто – не відбулося становлення конкурентоспроможного національного агропромислового комплексу, який би функціонував на засадах сталого розвитку. Натомість, у ході реформування аграрного сектору відбулася поява нових економічних та соціальних суперечностей та загострення існуючих суперечностей, успадкованих від адміністративно-командної економічної системи. Це викликає необхідність комплексного цілеспрямованого розв'язання суперечностей в системі аграрних відносин на науковій основі. Подальші дослідження будуть стосуватися розробки теоретичної концепції і моделі економічної політики держави по розв'язанню економічних і соціальних суперечностей аграрного сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрійчук В. Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М. В. Зубець, В. В. Юрчишин. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.
2. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні / П. І. Гайдуцький. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.
3. Кушнір І. В. Видатки бюджету на підтримку аграрного сектору та їх ефективність / І. В. Кушнір // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 98-102.
4. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / О. М. Могильний. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 430 с.
5. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 47-53.
6. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3-13.
7. Сільське господарство України: стат. зб. за 2006 рік / Держкомстат України; Під заг. кер. Ю. М. Остапчука. – К., 2007. – 367 с.
8. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Інститут економічного прогнозування; за редакцією академіка НАН України В. М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
9. Фінансово-економічні аспекти стабільного розвитку аграрної економіки України / Під ред. М. Я. Дем'яненка, М. Й. Маліка. – Умань: СПД Сочінський, 2009. – 304 с.
10. Юрчишин В. До аналізу причин і наслідків занепаду сільського господарства / В. Юрчишин // Економіка України. – 2001. – № 2. – С. 54-62.